

de K. H. ZAMBACCIAN

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI R. P. R.

În preajma primului război mondial, arta română începe să se reculeagă din predilecțiile idilice pe care epigonii unui «grigorescianism» diluat, le vulgarizau încă.

Fenomenul social nu intra în preocupările majorității artiștilor noștri de pe atunci, deși în 1905 Luchian îl întrevădea în frumoasa și sugestivă sa compoziție «La împărțitul porumbului».

Grigorescu moare în vara anului 1907, încheind opera sa într-o apoteoză bucolică, învăluită parcă cu dinadinsul într-o ceață alburie, ca să nu mai apară nimic din asperitățile unor realități pe care răscoalele țărănești din primăvara aceluiași an le scoteau în evidență.

Parcă a fost un lucru făcut ca în 1907 să se stingă artistul, imediat după răscoalele țărănești care au împrăștiat boarea sămănătoristă ce dilua contradicțiile noastre sociale, atât în literatură, cât și în artă.

După Luchian, care schițează o scenă din răscoalele țărănești, vine Băncilă, care zugrăvește viguros din penel aceste realități.

De atunci adevărul nu mai poate fi ocolit, țăranii lui Ressu și Iser sunt veridici, osoși și supți de muncă; într'astfel realismul se substituie optimismului grigorescian, care din punctul de vedere social rămâne discutabil, nu pentru că artistul nu s'a inspirat din viață, ci pentru că nu a adâncit anumite realități.

Tonitza a participat și el la promovarea realismului social, cel puțin în prima fază a operei sale, ce era înrâurită de sentimente umaniste/progresiste, pe care le răscolise prizonieratul său din Kârgiali (1916—1918), dar mai cu seamă de cursul evenimentelor politice și sociale ce au urmat primului război mondial.

Tonitza afirmă răspicat: «În arta noastră, dela *țărănismul* căzut în dulcegărie rustică se va trece aproape subit, la un fel de *crășenism* grav și simbolic, la viața tumultuoasă a târgurilor, unde *emul* nu va însemna un accesoriu decorativ și amuzant»¹.

În anul 1899, o secetă cumplită pârjolise ogoarele țării. Seceta aceasta a fost desăvârșită de uscăciunea sufletească a unor oameni ce amăgiseră o vreme sărăcimea satelor și muncitorimea târgurilor, e vorba de așa numiții «generoși» în majoritatea lor de origine ciocoi, care trădau socialismul, trecând în tabăra mai ademenitoare, prin câștig și huzur, a burgheziei liberale.

* Comunicare prezentată în Sesiunea generală științifică a Academiei R.P.R. din 6 Iunie 1950.

¹ «Flacăra», 27 Octombrie 1922.

Impuținarea cadrelor conducătoare ale mișcării socialiste de atunci nu a redus însă tăria acțiunii ei, căci aceasta pornea de fapt din aspirațiile și necesitățile claselor exploatate, iar nu din înclinațiile « generoase » și oportuniste ale câtorva cărturari trădători.

Frământările claselor exploatate de pretutindeni și mai cu seamă ecoul revoluției ruse din 1905, nu au rămas fără răsunet nici la noi.

În apropierea țării, la Odesa, în vara anului 1905, mateloții crucișătorului Potemkin dau semnalul revoltei în flota rusă din Marea Neagră. După răscoală, vasul se îndreaptă spre țărmul românesc ancorând în rada portului Constanța. Acest eveniment a stârnit spaimă în protipendada țării, care tocmai se afla la băi.

Iar faptul revoltei echipajului celui mai mare vas al flotei ruse din Marea Neagră, a contribuit la trezirea conștiinței forței revoluționare în rândurile maselor proletare.

În 1905, reapare ziarul « România Muncitoare » și în același timp se constituie primul sindicat ce va activa pentru revendicările clasei muncitoare.

Dacă mișcarea proletară a târgurilor și a orașelor lua un caracter mai combativ în urma evenimentelor pe care le-am amintit, revendicările țărănimii exploatate nu au putut fi exprimate printr-o organizație constituită și conducătoare. Simpatiile unei părți a intelectualității pentru țărănime au avut un caracter mai mult « literar » cu predilecții idilice înmuiate în lamentațiile « mișcării semănătoriste ».

Răscoala țărănească din 1907 ce urmează jubileului sărbătorit pentru cei 40 de ani « de glorioasă domnie a regelui », a desvăluit toată șubrezenia « progresului » pe care expoziția jubiliară din 1906 trebuia să o dovedească. Răscoala din 1907 a fost o explozie subită a unor exasperații împotriva foametei, a mizeriei și a exploatarei.

După înăbușirea sângeroasă a răscoalei, țara a « reintrat în ordine », după o expresie a oficialității, și parlamentul a hărăzit niște legi, cum ar fi aceea a învoelilor agricole, dela care țărănimea nu avea de așteptat pământ.

De votul obștesc nu a mai fost vorba, deoarece parlamentul, care a votat aceste legiuri, a fost ales după calapodul regimului cenzitar cunoscut.

Iată condițiile sociale și economice în care și-a deschis ochii generația celor ce ieșeau din adolescență prin 1907.

Tonitza a fost unul dintre acei artiști care s'au alăturat dela început cauzei celor mulți, celor umili și necăjiți, punând arta și slova sa în slujba ideilor umanitariste și pacifiste, a curentelor înaintate.

Fire independentă, adversar al convențiilor și al compromisurilor, student fiind. Tonitza a pornit la grevă în 1907 împotriva unor profesori retrograzi ai Școalei de Arte Frumoase ieșene.

Într-o notă publicată în « Iașul » din 24 Septembrie 1915, Tonitza scrie următoarele: « ... Iar despre ale noastre școli de Belle-Arte, de sunt niște burueni, care sug bugetul statului fără să dea roade. ... nu numai că roade nu dau, dar sunt o primejdie, o calamitate, o rușine, pentru frageda noastră cultură, care prin rătașita lor organizare ele deviază tinerele noastre talente dela adevărata lor menire ».

Mobilizat în 1916, Tonitza cade prizonier la Turtucaia.

Mizeria fizică și morală la care au fost supuși prizonierii în lagărul dela Kârgiali, umilințele pe care le-au îndurat, lipsa de orice considerație pentru om — caracteristice în genere cinicelor războaie imperialiste — nu au distrus totuși moralul lui Tonitza.

Humorul lui Tonitza rezistă totuși, și când nu desenează portretele locuitorilor turci pentru câțiva gologani (fotografii cum le spunea el), redactează și ilustrează o foaie împreună cu pictorul Vlădescu, în care ironia și gluma descreșesc frunțile prizonierilor lagărului unde malaria și reumatismul făceau ravagii.

În schița «Convoiul prizonierilor», Tonitza redă toată înfățișarea lor resemnată. Artistul desenează o coloană în mers văzută din spate, în care prizonierii apar cu capetele plecate și spetele încovoiate, în șiruri ce nu se mai sfârșesc.

« 13 Decembrie... »

(«Socialismul», 1918)

Într'un alt desen intitulat «Vânatul păduchilor», soldații stau în repaos, unii desbrăcați scărpinându-se, alții vânat insecte pe trup sau pe rufe.

O ilustrație ne arată o bolniță în care zac prizonieri cu chipuri scofâlcite, cu peri țepoși, mistuiți de mizerie și chin, moartea fiind o salvare pentru mulți dintre ei.

Tonitza desenează o foarte reușită compoziție intitulată «Inmormântarea prizonierului», pe care artistul o desfășoară în diagonală pe pagină, cortegiul pornind cu un soldat cu o cruce în mână urmat de alți doi prizonieri ce poartă pe umeri un sicriu, un fel de ladă din scânduri dreptunghiulare, o sentinelă închee convoiul împingând cu arma la baionetă.

În alte desene Tonitza reprezintă un convoi de răniți trântiți în care țărănești trase de bivoli, scena fiind de un efect sguđuitor.

După eliberarea sa din prizonierat, în toamna anului 1918, Tonitza se oprește un scurt timp la Iași să-și regăsească familia, cu care se mută apoi la București. Aici, în urma recomandăției lui Gala Galaction, colaborează la ziarul « Socialismul » și la unele reviste de avangardă, ilustrând teme ce sunt reclamate de frământările politice și sociale ale timpului.

Ce a urmat după primul război mondial a însemnat pentru țara noastră mai mult o convulsie decât o prefacere reală. Moșierimea continua să se mențină

FURTUNA « În Europa au reînceput cu înfrigurare înarmările »

« Cuvântul-Liber » 18 X. 1919

pe pozițiile ei feudale cu contribuția burgheziei îmbuibate, precum și cu complicitatea unei anumite intelectualități cu pană « curagioasă » și limbuție electorală, flotantă și avidă de situații după caz și interese.

Cu tot votul obștesc și acea reformă agrară de expedient, masa țărănească continua să rămână o zestre electorală bună de exploatat, căci în definitiv și acum partidele guvernamentale se sprijineau tot pe procedeele vechi de venire la putere prin mijloace așa de lapidar caracterizate de Petre Carp « Regele și Dorobanțul ».

De fapt Constituția e răstignită și Tonitza o reprezintă ca pe un tânăr pironit pe cruce¹.

« — Libertate!

— Ce-i aia? »

Artistul ne înfățișează un gardian îmbrâncind pe un cetățean².

Într'un alt desen având legenda:

« — Cine-i?

Libertatea!

— Nu cunosc!»

Tonitza reprezintă libertatea ca pe un înger oprit în mers de un soldat

Ar trebui un răscoal, să mă descongestioneze lui ea...

« Cuvântul Liber », 14.XII.1919).

cu arma în mână³. În « Femei la Cimitir⁴ », Tonitza ilustrează foarte sugestiv scena și reflecția:

« — O sută viteji într'o groapă!

— Nici pentru asta nu a fost pământ de ajuns!»

¹ Reprodus în « Cuvântul Liber » din 7 Septembrie 1919

² « Cuvântul Liber », 7 Decembrie 1919

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 6 Octombrie 1919

Pe aceeași temă Tonitza a pictat și două tablouri în ulei foarte reușite ca stil și în tonalitate de frescă.

« Înarmările » au inspirat lui Tonitza « Furtuna¹ ». În acest desen uraganul cuprinde un morman de cranii și o femeie cu un copil în brațe face reflecția:

« — În lume au început înarmările ! »

Indiferența îmbuibăților burghezi e admirabil plasticizată printr'un desen² în care trei ființe obeze văzute din spate se plimbă în mers grăbit făcând reflecția:

« — Ar trebui un război, spune unul.

— Să se mai descongese lumea », intervine celălalt.

Colaborarea lui Tonitza la « Socialismul » a fost rodnică în desene din care spicuim:

« 13 Decembrie . . . ora 7 seara ».

Artistul ne reprezintă o masă de cadavre pe un caldarâm.

Același eveniment e ilustrat de artist în « Cuvântul Liber » din 28 Decembrie 1919, printr'un soldat cu figura lui Ferdinand purtând o cască în cap și privind cadavrele cetățenilor.

Un alt desen foarte sugestiv cu legenda: « Bolșevicul a fost . . . achitat », reprezintă cadavrul unui muncitor culcat, desenat în raccourci, de care se apropie un corb. Legenda având și o altă explicație:

« — Popa are dreptate când propăvăduiește celui ce moare de foame: gândește-te la păsările cerului ».

Un admirabil desen al lui Tonitza ilustrează doi muncitori șomeri care pășesc îngândurați pe cheiurile Brăilei. Desenul intitulat: « Gloanțe! Gloanțe! » are următoarea explicație:

« — Că cerem pâine ori lucru, tot cu aceeași monetă ni se plătește: Gloanțe.

— Ce ar fi însă dacă am cere dreptate!

— N'ar mai fi plumb de ajuns ! »

Un desen publicat în « Socialismul » din 30 Decembrie 1919 ne înfățișează « Două cranii în dialog »:

« — Ce contingent ai camarade?

— 1907 . . . dar tu?

— 13 Decembrie 1918 ».

Intr'o ilustrație din « Socialismul »³ la întrebarea « Ce poartă muncitorul în spinare », artistul răspunde printr'un desen în care proletarul este reprezentat cu povara unui mare glob în spinare pe care șed nepăsători popi, boieri, burghezi, militari etc.

« Bolșevism », desen publicat în « Socialismul » din 17 Aprilie 1919, cu legenda: « Gloanțe ne-ați dat destule, Dați-ne pâine ».

Aceași temă va fi reluată într'o pictură purtând titlul « Coadă la pâine ».

În ziarul « Avântul » din 16 Noembrie 1919 artistul ilustrează cu humor scena următoare:

« — Ce faci? Te înscrii în partidul țărănesc?

— Nu mi sunt gata țăarii ! »

Ca încheiere a perioadei de ilustrator al lui Tonitza menționăm un desen remarcabil, intitulat « Patrioții », în care un student apare cu o fereastră în mână, făcând următoarea reflecție:

¹ « Cuvântul Liber », 18 Octombrie 1919.

² Ibidem, 14 Decembrie, 1919.

³ « Socialismul », 17 Septembrie 1919.

«—Încă, nu mai la leși am văzut asta: ca să treși un iamin di driept trebui să ti duși la profesor cu'n jeam spart de la un jidan».

Desenul «Internaționala», publicat în «Facla» (1925), e plin de avânt și artistul ilustrează versul «Sculați voi oropșiți ai soartei» printr'un desen foarte expresiv și dinamic în care apar nesfârșite coloane de proletari defilând în fața unei figuri de femeie — Internaționala — profilată monumental și care desface un drapel fâlșăitor. În planul din fund apar coșuri de fabrici și rânduri de uzine.

Colaborarea lui la publicității, cu desene și articole, nu putea îndestula o familie cu trei copii, de aceea Tonitza rezerva nopțile acestor preocupări, ziua consacrand-o picturii. Sta pironit în fața șevalei letului înconjurat de copii mici, în timp ce soția făcea curse în oraș pe la redacții, târguiești etc.

Rodul acestei perioade a fost expoziția din anul 1919. Tonitza expune într'o prăvălie din fosta stradă Franklin, cam în fața Ateneului, tablouri pe care Șirato, în cronica sa din «Sburătorul», le găsește «desene cu nuanțe de ușoară intelectualitate».

În Februarie 1920, Tonitza, în asociație cu Ștefan Dimitrescu, expune în sala Liedertafel, remarcându-se prin pictura unei compoziții «Coada la pâine», ce ne dă măsura orientării pictorului în direcția unei tematiche sociale.

Tot în 1920, Tonitza participă la o a treia expoziție a grupului «Arta Română» (Sala Liedertafel).

Gloanțe ne-ați dat destule! Dați-ne pâine...

«Socialismul», 1919.

Orfan de război, și cerșești? Nu știi să-ți fii rangul dobitoacule!

«Cuvântul liber»

Această expoziție a fost semnificativă prin câteva opere ale lui Luchian, expuse ca un omagiu pe care noua generație îl aducea unui mare înaintaș.

Făceau parte din acest grup: Ressu, Iser, Pallady, Herescu, Teodorescu, Sion, Șirato, Tonitza, Ștefan Dimitrescu, Cornescu, Bunesu, Ghiță, Paciurea, Jalea, Medrea și alții.

În prefața catalogului expoziției reținem următoarea imagine: «Cada vrese continuă să moară și morții încep să trăiască», aceasta în legătură cu Luchian, față de unii artiști dela Tinerimea Artistică, care dețineau situații oficiale și erau în gustul protipendadei.

În 1921 Tonitza expune în sala Arta din strada Franklin (14 Ianuarie — 3 Februarie 1921) tablouri remarcabile prin expresivitatea lor. Se remarcă diverse schițe din prizonierat ca: «Hanul», «Casa lui Ali», «Gang în Kârjiali», «Prizonierul», «Turcoaica», «Pe drum» (3 Femei sărăcicioase), «Femei la cimitir» intitulat «Post-mortem», diverse peisaje și interioare etc.

Catalogul expoziției are ca motto un citat din Henri Barbusse: «Celui qui veut creuser jusqu'à la vérité doit simplifier»¹.

Această poziție a stârnit interes în lumea amatorilor de artă. Cronicarul gazetei «Rampa» scrie următoarele sub pseudonimul — Lucifer: «Un preot al ideilor umanitare, al ideilor care cer atenția conducătorilor și victorioșilor din lumea de astăzi pe un ton din ce în ce mai clar și mai cutezător».

Gala Galaction, impresionat de această expoziție îl întreabă pe Tonitza²:

— «Ce sunt aceste chipuri torturate? Ce sunt aceste atitudini sgribulite? De unde găsești tu acești copaci scrofuloși și bătuți de Dumnezeu. Sunt plini Carpații de paltini și brazi! E plină Vlășia de stejari, de ce nu ticluiești o pastorală, pe iarbă verde, la poalele păduriceii?

— Ași vrea, dar nu pot. . .

— Știu că ai inimă bună și nu o faci din răzbunare.

— Adică din ce răzbunare?

— Bre! Dar frig e aici la tine. . . am înghețat. Nu faci focul niciodată?

— Ba da, când am lemne.

— Apoi vezi. . . sau pădurea e supărată pe tine sau tu ești supărat pe pădure. Și probabil că tot așa ți se întâmplă și cu alte persoane, instituții și organizații.

— Mărturisesc că da.

— De ce nu pui mai multă voce bună, mai mult optimism în operele tale?

— Dumneata îmi pui această întrebare, amice Galaction, dumneata cel ce mi-ai pozat pentru tristul «Cimpoi» al lui Păcală!» (E vorba de portretul lui Galaction ce i-a prilejuit modelului amintirea lui Păcală, care, invitat la curțile împărătești, a ales din toate odoarele care gemeau în jurul lui, doar o pereche de cimpoaie vechi, tot așa după cum și Tonitza, în loc să picteze figuri de miniștri, financiari și alți oameni «serioși», s'a oprit la chipul lui Galaction).

Portretul lui Galaction, intitulat «Omul unei lumi noi», după titlul unei broșuri «Lumea Nouă» ilustrată de Tonitza, e un portret halucinant prin lumina lunatică în care apare figura ca de mag ce se profilează în spațiul de un albastru somnambolic în al cărui fundal se înalță liniile unor uzini și coșuri de fabrică.

— «Imi ceri optimism, bunăvoință, grație și fericire. De unde să le iau? Din această lume simplă, suptă de nevoi și suferință, sdrențuroasă și desculță,

¹ Cel ce vrea să adâncească până la adevăr, trebuie să simplifice.

² Convorbire publicată în «Adevărul Literar» din 16 Ianuarie 1921.

ai cărei fii suntem, sau din acea lume pomenită, ridicolă și jignitoare, care ne sfărâmă sub carteluri economice, sub combinații politice și sub roțile automobilelor?» încheie Tonitza.

IN REGIUNEA MUNTOASĂ, PUȚINĂ ZĂPADĂ... (Buletin atmosferic).

Mămică, care regele o fi având lemne? ...

(«*Fliea*», 1922).

Despre această lume oligarhică, Tonitza publică în 1927 următoarele rânduri, în foileton:

«Burghezimea *aceasta* se caracterizează în primul rând prin respectul *utilului imediat* și'n consecință — prin disprețul mărturisit rare ori pe față pentru orice manifestare a spiritului omenesc care nu se înhamă de-a dreptul la serviciile *patriei*, adică ale clasei burgheze».

Patria sunt eu — gândește și crede burghezia. Întărită prin practica vieții, confuzia dintre patrie și persoana burghezului, a săvârșit cu timpul miracolul unei « selecționări » în masa artiștilor, hotărând preponderența unor genuri de artă perfect adaptată la mentalitatea burgheză, hrănită din egoism, și comoditate.

Intr'o epistolă către Ministrul Artelor ¹ Tonitza scrie: « La noi, în țara aceasta a tuturor anomaliilor, arta a fost socotită ca un lux inutil, artistul ca un original și simpatic trântor social — . . . Va trebui să începeți printr'o distrugere — ca să puteți apoi construi solid pe un teren purificat de mătrăgună și spinărișul înăbușitor ».

Părerea pe care o avea Tonitza despre atitudinea societății contemporane față de artiști, se poate deduce din următorul « Cuvânt înainte », publicat în cronici fanteziste neliterare (1926):

« O privighetoare cade obosită. Omul o închide în colivie. În noaptea aceia privighetoarea nu a mai cântat. Jignit în așteptarea lui, omul o dă pradă pisicii. Dinții animalului pătrund voluptos în țeasta tânără.

Dar, cuprins de remușcări, omul alungă felina și împăiază stârvul cu o stupidă religiozitate.

Asta este toată povestea artistului în societatea contemporană ».

În acea perioadă (1919—1922), niciun artist nu a fost mai combativ ca Tonitza, niciun artist nu a îmbrățișat cauza masselor, cauza proletariatului, înafară de Băncilă în perioada răscoalei țărănești din 1907. Cei drept că și plumbul ascuțit al creioanelor altor artiști a împuns plaga politicianilor, dar acestea nu au depășit cadrul satirei, al șarjei, al caricaturii, al humorului șăgalnic, pe când Tonitza a atacat din plin problemele sociale.

Și dacă după încetarea apariției ziarului « Socialismul » Tonitza a trecut la o pictură mai potolită, dar nelipsită totuși de o largă umanitate și de un tâlc social, melancolia și resemnarea ce se desprind din figurile ființelor zugrăvite de el, rămân ca o dojană, ca un protest împotriva orânduirii unei lumi în care el nu a găsit tihnă.

---

¹ « Avântul », 19 Iunie 1920.